

КАЯ РЕВОЛЮЦІЯ
на
УКРАЇНІ
марта 1917 г. по апрель 1918

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Особистості

Гуляйпільський батько на Єлисейських Полях

До 125-річчя від дня народження Нестора МАХНА

Микола ЯСЕНЬ

52

Єлисейські Поля гуляйпільський батько побачив у квітні 1925 року. Насправді то були не поля, якими зник мчати від обрїю до обрїю невтомний Нестор Іванович, а велична паризька магістраль. Не раз ходив нею, мовби міряв і перемірював проспект. Він мав 1915 метрів, але кроків, навіть широких, доводилося робити набагато більше. Та втікач уже не квапився, довго вистоював біля Тріумфальної арки. Рвучкий весняний вітер куйовдив непокірне коротко підстрижене волосся. Пригладжував його, несамохїть проводив правицею вздовж глибокого шраму від рота до вуха, поправляв вишнево-червону краватку й, накульгуючи, підходив ближче до якоїсь однієї зі ста гранітних тумб, поставлених на честь «ста днів» наполеонівського правління, придивлявся до тієї чи тієї стїни, де були увічнінені назви 128 битв, виграних республіканською та імператорською арміями, а також імена 658 французьких военачальників. Чавунні ланцюги між тумбами холодили руки, та він давно звичаївся й до студених вітрів у рідних степах, і до пронизливих морозів на чужині.

Бїля Тріумфальної арки стояв не знаменитий Махно, а нікому не відомий низенький на зріст чоловік у сірому пальті. Однак і він, переслідуваний, гнаний, голодний, не почувався поверженим. Підраховував власні перемоги (їх було набагато більше, ніж 128), згадував імена своїх сподвижників – із тисяч і тисяч пам'ятав багатьох. Ніхто з них не втік разом із отаманом, нікого Махно вже ніколи не побачить. Та й навіщо? Має родину, мешкає в паризькому передмісті Венсені (судилося там бути майже десять років), підробляє теслю на маленькій кіностудії (ще працював токарем та друкарем) і знає, що десь неподалік гніздяться його люті вороги – не лише Денікін і Врангель, а й пихатий Петлюра та Раковський, котрий представляв у Франції Країну Рад. Білогвардійців ненавидів, колишнього головного отамана зневажав, а відомого дипломата й знати не хотів.

Часто друкувався в журналі «Дело труда». Писав російською мовою і про французьких анархістів, які підтримували його, і про поточні міські проблеми, та все ж таки найчастіше публікував мемуарні есе. Сповідався про те, що народився в Гуляйполі Катеринославської губернії (нині Запорізька область), виростав під опікою батьків-бідняків, змалечку пас худобу, був наймитом у поміщиків, працював на заводі. Згадував, як став не останнім у бойовій групі хліборобів-анархістів, брав участь у численних терористичних акціях проти поліцейських чиновників, був заарештований ще неповнолітнім, а тому уник смертної кари. Закутий у кайдани відбував каторгу в московській Бутирській тюрмі, де читав твори Бакуніна та Кропоткіна й складав кострубаті поетичні рядки. Березневі дні 1917 року принесли свободу, й Махно поїхав на рідну землю. Там дуже швидко став очільником повсталих селян, а пізніше – головою Гуляйпільського ревкому. Не визнавав Брестського миру й зібрав «чорну гвардію» для захисту селянських осель. Пізніше Махно зустрічався з Кропоткіним і Ленінін, об'єднав розפורшені повстанські загони, щоб воювати проти всіх, хто посагав на землі, де він порядкував.

Незмінною столицею вольниці було Гуляйполе. За його написаним мандатом боровся проти Директорії, кидався на герць із денікінцями, форсував Сиваш, за яким прихистився Врангель, а потім повів тачанки на більшовиків.

І зазнав поразки. Після неї п'ятий син із бідної української родини, православний, колишній полїтв'язень, державний, військовий та політичний діяч, видатний тактик ведення партизанської війни, комбриг Червоної Армії, нагороджений орденом Червоного Прапора № 4, вимушений був утікати до Румунії. Пізніше опинився в Польщі. За колючим дротом обмірковував різні варіанти порятунку. І таки вибрався на свободу. До останнього подиху в лікарні її уособленням була Франція.

Коли 26 травня 1926 року на перехресті паризьких вулиць годинниковий майстер Шварцбард застрелив Симона Петлюру, тїнь підозри в організації вбивства впала також на Махна. Він по-справжньому злякався й заходився публічно відхрещуватися від участі в підготовці замаху, зокрема виступив у клубі «Фобур», де влаштували різноманітні диспути. Розповів присутнім, що розстріляв отамана Григор'єва, зокрема й за єврейські погроми, шукав підтримки в нечисленних слухачів. Усі мовчали. І він збгнув: уже немає й ніколи не буде Махна. Рішення ухвалили без вагання: змінив прїзвище й офіційно почав именуватися Міхненком, пізніше розлучився з вірною, надїйною, неїдкупною Галиною Кузьменко. Та вона щотижня разом із донькою Оленкою навідувалася до колишнього чоловіка, допомагала йому грошима й продуктами (працювала прачкою в пансіонаті для дітей емігрантів).

Нестор Іванович уже не почувався батьком махновців – був лише люблячим татом. Правиця відвикла від невтомної шаблі й безвідмовного маузера: Махно-Міхненко гарячково мережив аркуш за аркушем, і 1929 року вийшов друком перший том спогадів «Русская революция на Украине (от марта 1917 года по апрель 1918 года)». Другий і третій томи мемуарів автор уже не побачив (помер 25-го, а 28 липня 1934 року урну з прахом було замуровано в стїні на кладовищі Пер-Лашез).

Усе свідоме неспокійне життя Махно прагнув бути своєю «третьою силою», що мала захистити селянство як від нової влади, так і від усталених порядків. Коли ідея «безвладного суспільства» зазнала краху, з'ясувалося, що «Шаміль степів», як назвав Нестора Івановича Олень Гончар, дуже швидко втратив щонайменший вплив на хїд історії. Наприкінці життя український анархіст мріяв повернутися в Гуляйполе, часто згадував першу дружину Настю Васецьку. В пригаслій уяві славетного повстанського батька вимальовувалися сентиментальні картини селянського життя: ось він їде за плугом, нагуває коней, одружується на степовій красуні. А тим часом, коли захмелїлий від ілюзій Міхненко сїв у затишній паризькій кав'ярні, на рідній землі лютував Голодомор, усіх непокірних, надто ж колишніх махновців, розстрілювали або вивозили за Урал.

У вересні 1945 року доньку Махна та її матір заарештували чекїсти. Під час допитів Олена довела, що не знала, ким насправді був батько (вважала його вчителем, який «брав участь у революційних подїях»), та обом випало багаторічне ув'язнення. Після амністїї мати й донька до своїх останніх днів мешкали в Казахстані. Галина Кузьменко кілька разів приїжджала в Гуляйполе. Вшановувала пам'ять про Нестора Махна й пригадувала його слова про рідний край: «Тут я борюся за нове вільне життя».